

**GRÓF VAY DÁNIEL ÉS A CÍVIS POLGÁROK
MEGMOZDULÁSA AZ 1877–1878-AS OROSZ–TÖRÖK
HÁBORÚ IDEJÉN**

Az Osztrák–Magyar Monarchia Balkán térség felé irányuló érdeklődése az 1870-es években élénkült meg, miután a német egység megteremtéséért zajló vetélkedésből Poroszország került ki győztesen. A Német Császárság létrejötte és a berlini kormányzat közép-kelet-európai hatalmának megerősödése következtében a Monarchia politikai befolyási övezete fokozatosan megváltozott, s egyre inkább a Balkán-félsziget felé tendált. A formálódó nemzetállamok és a gyengülő központi török hatalom között húzódó ellentét az 1875-ös boszniai, majd bolgár válságban, valamint az annak nyomán kibontakozó orosz–török háborúban öltött formát. A Monarchia külügyi vezetése figyelemmel kísérte a balkáni helyzet alakulását, amely adott ponton politikaformáló tényezővé vált. A kormányzati körök mellett – az osztrák és a magyar sajtó tudósításainak köszönhetően – a közvélemény is nyomon követte az eseményeket. A konfliktus nagy érdeklődésre tartott számot, mivel a háború kimenetele nem csupán a balkáni viszonyok alakulását, hanem orosz győzelem esetén a regionális hatalmi viszonyok Szentpétervár javára történő megváltozását is predesztinálta. A Monarchia olvasatában pedig a cári befolyás esetleges megerősödése saját geopolitikai helyzetének gyengülésével ért volna fel.

Az 1877 tavaszán meginduló hadjárat már első perctől fogva nagyfokú érdeklődést és szimpátiát keltett a magyar közvéleményben. Érdeklődést a hadi- és nemzetközi helyzet alakulása, szimpátiát pedig a háború terheit magán viselő Oszmán Birodalom iránt. Az együttérzéshez ugyanakkor aggodalom és ellenérzés is társult, amelynek tárgya az Orosz Birodalom volt. Az oroszellenes – vagy ruszofób – szemlélet háttérében több tényező húzódott meg: egyrészt erősen élt még az 1848–1849-es szabadságharc leverésének emléke, az 1863-as lengyel felkelés elfojtása, másrészt a pánszláv gondolat és annak politikai realitásától való félelem.¹ Ezzel együtt a Portához kötődő történelmi múlt és a magyar szabadságharcosok számára biztosított menedékstátusz, valamint az osztrák és orosz

¹ Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás Debrecenben. In. *Debrecen története*. III. kötet. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1997. 323.

kiadatási kérelmek megtagadása jelentősen hozzájárult a konstantinápolyi kormányzatról alkotott pozitív képhez.² Ezt a vonalat erősítette tovább az új szultán személye. II. Abdul Hamidra 1876-os trónra lépését követően reformer uralkodóként tekintettek, aki új alkotmányos alapokra építve kívánta elképzeléseit és az európai nagyhatalmak által olyannyira szorgalmazott társadalmi reformokat véghezvinni.³ Az említett tényezők mellett ugyanakkor egy negyedik faktor is hozzájárult a magyar–török kapcsolatok szorosabbra fűzéséhez: a Corvinák ügye.

A Bibliotheca Corviniana gyűjteményének kezelése és külföldön fellelhető darabjainak visszaszerzése – a magyar tudományos és történelmi értékek gyarapítása mellett – a Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti politikai, valamint diplomáciai háttérjátszmák eszköze volt.⁴ A Mátyás-korabeli kódexek hazahozatalában az első komolyabb előrelépésre 1869-ben került sor, Ferenc József és Abdul Aziz szultán személyes találkozásakor. A Szezezi-csatorna ünnepélyes átadása alkalmából Egyiptomba érkező császárnak az oszmán uralkodó négy Corvinát ajándékozott az államaik közötti jó viszony fenntartása jegyében.⁵ A kultúrdiplomáciai közeledés újabb mérföldköve pedig a pesti egyetemi ifjúság küldöttségének konstantinápolyi látogatása volt, amelyet 1876 őszén a törökbarát hallgatói csoportosulás által szervezett tüntetések, nagy gyűlések és a török külképviselettel való egyeztetések előzték meg.⁶ A hallgatói delegáció 1877. január

² A magyar és lengyel emigránsok ügyében a Porta külön diplomáciai vitába keveredett a bécsi és a szentpétervári kabinettel, amelyek még ugyanebben az évben a menekültek kiadatását követelték Konstantinápolytól. Az oszmán kormányzat azonban következetesen kitarzott a Török Birodalomba emigrált személyek védelmében. Álláspontjának fenntartásához Nagy-Britanniától kapott segítséget, amely a fokozódó osztrák–oroszlomlás érdekében flottát küldött a Márvány-tengertől elválasztó török szorosokhoz, ezzel is demonstrálva a Porta melletti kiállást. Az oszmán kormány megközelítőleg 3600 magyar és 800 lengyel állampolgár kiadását tagadta meg. Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Bp., 2003. 107. (továbbiakban Ormos – Majoros, 2003.)

³ Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a szultáni politika pozitív irányú változásaival kapcsolatos bizakodás csupán II. Abdul Hamid uralkodásának első évében tartott ki. Az alkotmány és a parlamentáris intézményrendszer bevezetése ugyan igazolta a reformokkal szembeni várakozásokat, az új szultán hatalmának megerősítését követően azonban gyengítette és ellehetetlenítette a demokratizálódás irányába ható törekvéseket. Ormos – Majoros, 2003. 158. Anderson, M. S.: *The Eastern Question*. London, 1996. 222–223.

⁴ Ennek egyik kiváló ábrázolását jelentette meg a Borsszem Jakó, 1877. április 29-i számában.

⁵ A négy kötet – Augustinus De civitate Dei, Georgius Trapezontius Rhaetor, Polybius és Plautus – Ferenc József adományozása révén a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került. Lásd: Csapodi Csaba: *Bibliotheca Corviniana*. Bp., 1992. Online: https://web.archive.org/web/20101119013025/http://www.corvina.oszk.hu/studies/csapodi_hun.htm (Letöltve: 2018. szeptember 20., továbbiakban Csapodi, 1992.); Valkó Arisztid: Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez. = *Magyar könyvszemle*, 1957. 2. szám. 178.

⁶ Ennek részleteiről bővebben lásd: Kazimír Edit: A díszkardtól a Corvináig. Dokumentumgyűjtemény az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Corvináinak hazakerülése történetéhez. In. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. XVII. Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös Nominat. Szerk. Knapp Éva. Bp., 2018. 63–107.

12-én indult a török fővárosba, ahol valamivel több, mint három hetet töltöttek. Bár a magyar küldöttség tagjai közvetlenül nem kerültek kapcsolatba az uralkodóval, II. Abdul Hamid gondoskodott a megfelelő fogadtatásukról és ellátásukról. A vendégek több magas rangú hadvezérrel és politikai tanácsadóval találkoztak, majd megbecsülésük jeléül a küldöttek oszmán állami kitüntetésben – a Medzsidje rendben – részesültek.⁷ Az utazás legkézzelfoghatóbb és legnagyobb eredménye mégis az az 1877. április 15-i manifesztum volt, amelyben a szultán bejelentette, hogy a konstantinápolyi kormányzat az oszmán udvarban fellelhető valamennyi Corvinát (pontosabban Corvinának vélt kódexet) visszajuttatja Magyarországra a Pesti Egyetemnek tett felajánlása révén. A rendelkezésnek megfelelően még ugyanezen évben 35 könyv érkezett Magyarországra.⁸

A kódexek hazahozatala komoly dilemmát jelentett Andrássy Gyula közös külügyminiszter számára, aki gyakorlatilag elejét vette annak a kezdeményezésnek, hogy a török kíséret ünnepélyes keretek között Budapestre hozza a Corvinákat.⁹ Ennek oka abban rejlett, hogy a Monarchia külpolitikai helyzete és stratégiája ekkor az Oroszországgal való együttműködés irányába mutatott. A Bismarck-féle szövetségi rendszer tagjaként a kettős szövetség az orosz orientációjú német politikához kötötte a Monarchiát, amelyet erősített az 1873-as három császár szövetsége. 1877 januárjában pedig a budapesti konvencióban az Osztrák-Magyar Monarchia semlegességet ígért Oroszországnak az orosz–török háború kirobbanása esetén.¹⁰ Andrássy külpolitikai magatartásában elfogadta a szövetségi rendszer feltételeit, mindazonáltal törekedett az Oszmán Birodalommal való jó kapcsolat fenntartására. Az ambivalens külpolitika kritikája a politikai ellenzék és a közvélemény részről is csakhamar megfogalmazódott.¹¹ A Corvinák

⁷ Cséby Géza: A magyar egyetemi ifjúsági konstantinápolyi küldöttsége. = *Honismeret*, 1986. 5. szám. 25.

⁸ Csapodi, 1992., Fodor Pál: Hungary between East and West – The Ottoman Turkish Legacy. In: *More MODOQUE. Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident: Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*. Hg. Fodor Pál. Bp., 2013. 413–414. (továbbiakban Fodor, 2013.), Çolak, Melek – Mizrak, Topal: Macargenlikheyetinin İstanbul ziyareti. = *Journal of Modern Turkish History Studies*. 2016. No. XVI/33. 5–24. Bayram, Nazir: II. Abdülhamiddöne mi Osmanlı–macar dostluk ilişkileri. = *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010. No. 43. 310–314.

⁹ Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Andrássy életének utolsó éve és jellemzése*. III. kötet. Budapest, 1913. 13–20. Az ellentmondásos helyzet ábrázolására vonatkozóan lásd: Borsszem Jankó, 1877. május 6. Üstökös, 1877. augusztus 22.

¹⁰ Nr. 265. Text der österreichisch-russischen Konvention vom 15. Januar 1877. Illetve annak kiegészítései. In: *Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871–1914: Sammlung der diplomatischen akten des Auswärtigenamtes. Die Berliner Kongress und seine Vorgeschichte*. Band II. Hg. Lepsius, Johannes – Bartholdy, Albrecht Mendelssohn – Thimme, Friedrich. Berlin, 1922. 111–115.

¹¹ Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Élelapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Bp., 1983. 88–89.

visszahozatala kapcsán ennek a kettőségnek a kiegyensúlyozása jelentette a gróf számára a legnagyobb kihívást. A külpolitikai helyzet összetettségén túlmenően azonban a Corvina-ügy, amellyel a szultáni kormányzat még nagyobb lendületet kívánt adni a magyarországi törökbarát attitűdnek, lényegében elérte célját. A kódexek egy részének visszakerülése és a korábban említett tényezők összehatásának eredményeképpen Magyarországon megerősödött a turkofil szemlélet.¹²

A Balkánon zajló események és az oszmán Porta helyzete nem csupán a magyar közbeszéd része lett, hanem a társadalom egyes csoportjainak megmozdulását, cselekvőképességét is ösztönözte. 1877-ben több olyan kezdeményezés látott napvilágot, amely a Porta támogatására irányult. Ilyen példának okáért a budapesti egyetemi ifjúság magatartása és a fővárosi izraelita hitközség pénzgyűjtési akciója. Azonban a törökbarát magyar közvélemény megmozdulásának konkrét példájával Debrecenben is találkozhatunk.¹³ Az 1877 őszén az alföldi városban zajló események eddig nem – vagy csak említésszerűen – kerültek a történeti kutatások látókörébe, ami azért is lehet érdekes számunkra, mivel a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában található egy szinte teljes iratanyag-együttes,¹⁴ amely a gróf Vay Dániel által vezetett helyi törökbarát adománygyűjtés megszervezésének háttérébe nyújt részletes betekintést. Az 1877 szeptemberétől 1878 júniusáig működő Cserkoszorú Bizottság anyagai azonban önmagában még nem lennének elegendők az események rekonstruálásához, ezért az általunk használt forrásanyag kiegészült a térségben elérhető és országos lefedettségű hírlapok sajtóanyagával,¹⁵ valamint Debrecen város Polgármesteri Hivatalának adott tárgyévire vonatkozó dokumentumaival.¹⁶

Az eseménysorozatnak helyi vonatkozásban már voltak előzményei. A civis polgárok Porta melletti kiállását demonstrálta a Debreceni Jogakadémia által létrehozott Török Segélyező Bizottság 1877 tavaszán, a Református Kollégium ugyanilyen céllal működtetett Ideiglenes Töröksegítő Bizottsága, valamint a Szabadelvű Párt helyi képviselője – Komlóssy Imre – által 1877 júliusában meghirdetett népgyűlés. Ugyanezen év szeptemberében azonban egy főnemes állt a nagy ívű töröksegélyező program élére, amelynek vezetője közvetlen kapcsolatot tartott a budapesti oszmán főkonzulátust vezető Halil bejellel.

¹² Fodor Pál, 2013. 414.

¹³ Bayram, Nazir: II. Abdülhamiddönemiosmanlı–macardostlukilişkileri. = *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010. (309–317.) 315. (továbbiakban Bayram, 2010.)

¹⁴ Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (továbbiakban: TREN). R 736. Abdul Hamid iratok.

¹⁵ Borsszem Jankó, Debrecen, Debrecen-Nagyvárad Értesítő, Fővárosi Lapok, Pesti Napló, Üstökös, Vasárnapi Újság.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HBML). Debrecen város Polgármesteri Hivatalának iratai – IV. B. 1406/a. – Elnöki iratok. 2. d.

A kezdeményezésben aktív szerepet vállaló Vay Dániel 1867 óta élt Debrecenben.¹⁷ Korábbi pályafutása meglehetősen viharosnak mondható. A reformkor fiatal generációjának tagjaként rész vett az 1843–1844-es és 1847–1848-as pozsonyi országgyűlésen. Széleskörű politikai tájékozottsága, kiváló szónoki tehetsége az új, feltörekvő nemzedék egyik kiemelkedő alakjává tehető volna. Felfelé ívelő pályafutása azonban 1848 januárjában a gróf Waldstein Jánossal kialakult konfliktusának következményeképpen derékba tört. Waldstein János egy országgyűlési vitában elhangzott kritika miatt szerzett sérelmein akart elégtételt venni, ezért párbajra hívta a fiatal grófot, aki vállalta a megmérettetést. Azonban a saját családja részéről érkező nyomás olyan terhet jelentett Vay Dániel számára, amellyel csak a párbajtól való visszalépés mellett tudott megbirkózni. A korabeli társadalmi viszonyoknak és hagyományoknak megfelelően a párbaj elmaradása egyet jelentett a gróf becsületének elvesztésével és a főnemesi körök megvetésével. Ezzel az afférral és a Pozsonyból történő hirtelen távozásával Vay Dániel egyúttal a reformkori politikai elit szférájából is kilépett.¹⁸ A gróf külföldi tartózkodását, majd a Berkeszen és Szentgyörgyábrányban eltöltött éveit követően Debrecenben telepedett le,¹⁹ ahol a város köztisztelőben álló, prominens alakjaként tekintettek rá, aki azonban rendszerint került a nyilvánosságot és a nagyobb társasági életet.²⁰ Ezért is lehet érdekes momentum Vay Dániel életében az 1877 őszén vállalt hirtelen közszereplés.

„Örömnép Debrecenben” – „(...) önvédelmi harcban küzdő törökök győzelméért lőnek kivilágítva épületeink, fénylettek ablakaink ma este. (...) A fákllyák lángjai lobogni kezdetek (...) hirdetvén dicsőségét ama népnek, mely távol tőlünk küzdi önvédelmi harcát a barbarismus, a népek jogainak eltiprója: a sötétség és a rabszolgaság terjesztője ellen.”²¹ Így mutatta be a Debreczen című lap az 1877. szeptember 18-i történéseket. A civil véleménynyilvánítás közvetlen kiváltó oka az orosz–török frontról érkező aktuális hírek voltak, amelyek a Plevnánál aratott oszmán sikerekről számoltak be. Az ottani harcok – csakúgy, mint a Sipka-szoros menti küzdelmek – az 1877–1878-as orosz–török háború embematikus eseményeinek számítottak. Az észak-bulgáriai város több mint négy

¹⁷ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 14. kötet. Bp., 1914. 1007–1008.

¹⁸ Történetét Jókai Mór Kárpáthy Zoltán című regényében dolgozta fel. A párbaj körülményeiről részletesebben: Szűcs Pál: Párbaj és politika a reformkorban – Vay Dániel gróf különleges párbaj-afférja az utolsó rendi országgyűlésen. In: *Történeti Tanulmányok*. XVIII. Szerk. Velkey Ferenc, Debrecen, 2010. 143–162. Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország történet. Vay Dániel gróf útja a történetírásig. = *Történelemtanítás*, 2016. 3–4. szám. Online: http://epa.oszk.hu/01900/01954/00019/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_07_03_02_Zavodszy.pdf. (Letöltve: 2018. szeptember 20.). (továbbiakban Závodszy, 2016.)

¹⁹ Závodszy, 2016.

²⁰ Pesti Napló, 1893. augusztus 6.

²¹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

hónapig tartó ostromában (1877. július 20. – december 10.)²² összesen négy nagy összeütközésre került sor a hadban álló felek között. A szeptember 6-ról 7-re virradóan megindult harmadik plevnai csata során a várost védő Oszmán bejnek már nem csupán a Mihály nagyherceg és M. D. Skobelev tábornok vezette orosz haderővel, hanem a szentpétervári kormányzat közvetlen kérésére csatlakozó román alakulatokkal is szembe kellett néznie.²³ Az oszmán előretörés és az orosz fél nehéz helyzetbe kényszerülése fontos fejleményeket hozhatott a háború menetében. A híreket figyelemmel kísérő közvéleményre a szeptember 11–12-én elért török sikerek lelkesítően hatottak, s az oszmán hadsereg (átmeneti) plevnai győzelmének ünneplésére gyűlt össze a kora esti órákban a debreceni polgárság.

A fáklvás felvonulással kísért szimpátiatüntetetés a város lakosságának jelentős részét megmozgató, nagy volumenű eseményre fordult át, az este fénypontja pedig Vay Dániel gróf felszólalása volt, amelyet az összegyűlt tömeghez intézett. Ahogyan a helyi tudósítás is kiemelte Vay Dániel nyilvános beszéde kuriózumnak számított: „*És csakugyan Debreczen városának közönsége volt azon szerencsés helyzetben, hogy a grófnak ragyogó szónoki tehetségében, fennkölt beszédében, nyilvános helyen oly rég idő óta először gyönyörködhetett.*”²⁴ Az 1893-as halálakor megjelent nekrológban szintén emlékezetes pillanatként írtak erről az alkalomról: „*A régi híres szónok egyszer ébredt fel benne. Az orosz–török háború idején, mikor az egész ország a törökért lelkesedett, Debreczenben a török-barát demonstráció alkalmával az öreg Vay Dániel gróf a városháza ablakából beszédet intézett a néphez, mely lázba hozta egész Debreczen városát.*”²⁵

A szónoklat valóban lelkesítően hatott az összegyűlt tömegre. Érdekes kérdés lehet ennek kapcsán, hogy a gróf megnyilatkozása tervezett, vagy minden előkészület nélküli, spontán cselekvés volt. A ránk maradt iratanyagban a szeptember

²² Kuran, Ercümen: La politique d'Abdul-Hamid II dans la crise d'Orient (1876–1878). = *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1980. No. 1. 39–40.

²³ Románia orosz–török háborúban való szerepvállalása a régió államait és az európai nagyhatalmakat egyaránt megosztotta. A bukaresti kormányzat még 1877 tavaszán írta alá a cári udvar képviselőivel azt az egyezményt, amely háború esetén lehetővé tette az orosz csapatok Románia területén történő átvonulását. Moldva és Havasalföld katonai célú használata évszázadok óta kiemelt stratégia jelentőséggel bírt. A Dunai Fejedelemségek ugyanis az orosz–török háborúk hagyományos felvonulási hadszíntereként szolgáltak már a 18. századtól kezdve. A fejedelemségek egységesülésével és a Román Királyság szuverén állammá válásával ez a helyzet megváltozott, így Oroszországnak külön diplomáciai tárgyalásokat kellett kezdeményeznie az átvonulási útvonal biztosítása érdekében, amely a török ellenes hadjárat indításának egyetlen hatékony és opcionális módja volt. A bukaresti engedmény, kiegészülve a Monarchia semlegességét deklaráló budapesti egyezménnyel, gyakorlatilag szabad kezet adott Oroszországnak a Portával szemben indított háborúban. Lásd: Catherine Durandin: Oroszország, Románia és az új balkáni határok. Dobrudzsa esete (La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de Dobroudgea). = *Világtörténet*, 1985. 2. szám. 109.

²⁴ Debreczen, 1877. szeptember 19.

²⁵ Fővárosi Lapok, 1893. augusztus 7.

18-i beszéd írott változata fennmaradt, s címében is jelzi, hogy rögtönzött felszólalásról van szó.²⁶ Az eseményről hírt adó helyi sajtóforrás ugyanakkor előkészített mozzanatról számolt be.²⁷ A szöveg felépítése és terjedelme jóllehet arra enged következtetni, hogy Vay Dániel az aznapi események alakulása során, hirtelen ötletként vezérelve szánta el magát a megszólalásra, de azt megelőzően időt fordított a beszéd fő kereteinek megkonstruálására, átgondolta annak vezérfonalát, főbb gondolatait. Összességében tehát úgy véljük, hogy a helyzet adta lehetőséggel élve, mégis tudatosan szervezve került sor Vay Dániel beszédére, amely az a tény is erősít, hogy egyes források szerint az a városházán hangzott el,²⁸ máshol pedig a debreceni kaszinó erkélyét jelölték meg helyszínül.²⁹ Akármelyik intézményben történt meg a nyilvános szereplés annak végrehajtásához minden bizonnyal előzetes tervezésre, illetve hozzájárulásra volt szükség.

„*Polgártársak! Forduljunk Keletre!*” kezdetű felszólalásában a gróf rövid áttekintést adott a magyar–török kapcsolatok múltjáról, reflektálva az 1849-ben tanúsított oszmán segítségnyújtásra és a magyar menekültek befogadására. A beszédben külön hangsúlyozta az oszmán jóindulat korábbi megnyilvánulásait, amelyekhez közvetlen családi szálak is kötődtek: a Rákóczi-szabadságharcot követően Vay Ádám és neje Zay Anna, 1849-ben pedig a szabadságharc leverését követően fivére, Vay László is az Oszmán Birodalomban talált menedékre.³⁰ Gondolatmenetének egyik fő motívuma – a nyitányban szereplő felszólítással összhangban – a Kelet és annak jelentősége az emberiség, a civilizáció, a vallások megszületésében, a tudományok, valamint a művelődés fejlődésében. Erre építette fel az oszmán Porta történelemben elfoglalt különleges helyét, szerepét és a török–magyar együttműködés aspektusait. Vay Dániel amellett, hogy erősíteni igyekezett a török–magyar jó viszonyról – vagy a gróf szavaival élve a közös „*testvériségről*”³¹ – alkotott képet, a fennálló háborús helyzet erős kritikáját fogalmazta meg, amelyben kimondatlanul – ám annál világosabb utalások nyomán – Európa nagyhatalmait tette felelőssé Oroszország megerősödésének és a Porta gyengülésének folyamatáért. Ennek az évrendszernek az egyik alappilléret az 1876-ban bevezetett alkotmány adta, amely az Oszmán Birodalom „*(...) minden népeinek, minden felekezetnek az egyenlőség testvériség szabadság alkotmányát adja.*”³² Miközben a vezető államok tétlenül szemlélik a Bulgáriában

²⁶ Az oszmán császári seregek által kivívott győzelmeknek örömeire Debreczenben 1877-ik évi szeptember 18-án rendezett kivilágítás alkalmával rögtönzött beszéd mondá gr. Vay Dániel. TREN. R 736. 2.

²⁷ Debreczen, 1877. szeptember 19.

²⁸ Fővárosi Lapok, 1893. augusztus 7.

²⁹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

³⁰ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 2.

³¹ Uo.

³² Uo.

történő orosz előrenyomulást, a tét valójában – Vay szerint – Európa legfiatalabb alkotmányának (s egyúttal alkotmányos államának) megvédelmezése lenne. A Porta pedig ebben az Európa által történő „magára hagyatottságában”³³ is képes hathatós ellenállást mutatni.

A gróf retorikájában erős metaforákat alkalmaz a jó és a rossz karakterizált képeinek megformálásában, mint a „Xerxesi hadsereg”³⁴ és a spártai győzők kontrasztjának alkalmazása: „Volt Thermophilének 300, van az Osmánoknak 500.000 Leonidása!”³⁵ Valójában azonban Vay Dániel beszédének stílusjegyei, s erős megfogalmazásai egyáltalán nem tekinthetők szokatlannak. Hasonló kifejezések, sőt, alkalom adtán ugyanazon hasonlatok köszönnek vissza az orosz–török háború eseményeit közlő újságcikkek hasábjain,³⁶ amelyek – minimális kivételtől eltekintve – egyértelműen a ruszofób³⁷ véleménynyilvánítás és a török Portát áldozatként bemutató diskurzus kifejezői. Kiegészülve az Oszmán Birodalom érintett területeinek lakosai által az orosz hadseregtől elszenvedett kegyetlenkedések történeteivel. Utóbbi esetében érdekes momentum a humanitárius szemlélet megjelenése, amely a szimpla politikai és hadi események mögött a civil lakosság helyzetének alakulására egyaránt érzékennyé, fogékonyvá vált. Ez az attitűd jelent meg a Komlóssy Imre által szervezett 1877. július 20-i népgyűlésen, amelynek résztvevői „(...) Oroszország hatalmának terjeszkedését Magyarország s Ausztria érdekeivel összeférhetetlennek nyilvánítja. (...) felkéri a kormányt, hogy (...) a népjog és a humanitás elveivel ellenkező hadviselési mód megszüntetésére hasson (...).”³⁸ Ugyanakkor az erről szóló tudósítások rendsze-

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ A Xerxes-ábrázolás például az Üstökös 1877. június 24-i számában is megjelent.

³⁷ A ruszofób hangulat egy érdekes szegmense lehet Friedmann Henrik Bernát ügye: 1877. augusztus 6-án a debreceni hatóságok őrizetben vettek egy orosz útlevéllal rendelkező férfit, akit okirat hamisítással vádoltak meg. A helyi alkapitány ellenben azt is jelezte Simonffy Imre polgármesternek, hogy mivel ők maguk nem tudják lefordítani és ellenőrizni az idegen nyelvű dokumentumokat, ezért a budapesti orosz konzulátus vagy a belügyminisztérium közbenjárását kéri a helyzet tisztázására. A kihallgatásról készült jegyzőkönyv tartalma szerint Friedmann Erdélyben dolgozott tanítóként, Debrecenben pedig kizárólag átutazóban volt. Ekkor tartóztatták le és tartották fogdában egészen 1877 decemberéig, amikor is maga a belügyminiszter utasította Debrecen város polgármesterét arra, hogy engedjék szabadon a szóban forgó személyt: „(...) értesítem tekintetes Uraságodat, hogy a Debreczenben gyanús magatartás miatt leartóztatott Friedmann Henrik Bernát nevű orosz alattvalónak tekintetes Urad által hozzám felterjesztett iratai lefordítván és átvizsgáltatván azokban semmi gyanús sem találtatott; minek folytán felhívom tekintetes Uraságodat, hogy nevezett egyént, ha ellene a csavargáson kívül semmi más büntetendő cselekmény vádja nem forog, kötött menetjeggyel bocsássa szabadon (...).” No. 875. Jegyzőkönyv. MNL HBML. IV. B. 1406/a. 2. d.

³⁸ 1877. július 20-án tartottak népgyűlést a háború során az orosz katonák részéről elkövetett kegyetlenségek ügyében. A jelenlévők kifejezték azon véleményüket, hogy a háború veszélyfor-

rint egyoldalúak és nem térnek ki az oszmán hadsereg háborús magatartásának bemutatására.

Annak ellenére, hogy Vay Dániel helyzetértékelése igazodik az oroszellenes trendhez, a szentpétervári kormányzat ambícióinak bírálatában mégsem alkalmazza ezt a vonalvezetést. Kizárólag a Porta küzdelmének és kitartásának jelentőségét igyekszik erősíteni.

A gróf beszédével párhuzamba állítva teljesen más üzenetet közvetít Kőrössy Sándor eszmefuttatása. A Jogakadémia igazgatójának nyilatkozattételére Vay Dániel felszólalását követően került sor, miután a lakásához vonuló fiatalság kérte őt, hogy mondja el a háború aktuális állásával kapcsolatos véleményét. Kőrössy túllépve Vay értelmezési keretén, már nem elégedett meg az elnyomó Oroszország már-már hagyományosnak tűnő metaforájának alkalmazásával, hanem új szintre emelte a vele szemben álló oszmán hatalmat. A Török Birodalmat most már nem egyszerűen területét védő államként, hanem a haza és szabadság szeretetét megtestesítő nemzetként ábrázolta, melynek sorsa összefügg Magyarország jövőjének alakulásával. A plevnai győzelem pedig „(...) *nem csupán török, hanem magyar győzelem* (...)” s az egyenesen „(...) *Európa szabad népeinek győzelme az abszolutizmus felett.*”³⁹

Nem rendelkezünk pontos ismeretekkel a tekintetben, hogy milyen előkészületek előzték meg az eseményt, két dolgot azonban fontos hangsúlyozni: a tüntetést, valamint a fátylós felvonulást rendezett körülmények között, egy külön bizottság koordinálása mellett bonyolították le,⁴⁰ és a lakosságot nagy számban mozgósították. Utóbbi vonatkozásában több ezres jelenlétről beszélünk (pontos számadat nincs, a Debreczen című lap becslése alapján megközelítőleg 15 000 ember gyűlt össze a belvárosban),⁴¹ amely mindenképpen komoly rangot adott az eseménynek. Ekkor fogalmazódott meg az az igény, hogy a szimpátia egyszerű hangoztatásán túl a polgárok valódi cselekedetekkel is kifejezzék a törökök iránti rokonszenvüket: „*Több debreczeni polgár a plevnai győzelem megünneplésére rendezett kivilágítás alkalmából azon óhajának adott kifejezést, hogy a hős török nemzet Debreczen város polgárai részéről egy arany cserkoszorúval megtiszteltessék.*”⁴² A civil kezdeményezésre reagálva pár nappal később külön városi bizottság alakult gróf Vay Dániel elnökletével, amely jól szervezett gyűj-

rás a Monarchiára nézve. Állásfoglalásukat pedig Tisza Kálmán miniszterelnöknek is elküldték. Lásd: No. 475. Jelentés, 1877. július 30. MNL HBML. IV. B. 1406/a. 2. d.

³⁹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

⁴⁰ A bizottság tagjai: Csanády Ödön, Drávetzky Mihály, gróf Csáky Alfonz, Szabó Antal, Tasnády István, Papp György, Katz Jakab, Beer Kálmán, Mayer Ferencz, Mészáros János, Grünwald József, Oláh Károly és Somogyi Nagy Lajos. Lásd: Uo.

⁴¹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

⁴² Aláírási felhívás Debreczen város polgáraihoz. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 21.

tést indított a II. Abdul Hamid szultánnak szánt ajándék költségeinek fedezésére és az oszmán hadsereg támogatására.

A Bizottság munkája azonban nem merült ki ennyiben. A helyi gyűjtés irányításán túl elindult a budapesti török konzulátussal való kapcsolatfelvétel, amelyet Vay Dániel vállalt magára.⁴³ A konzulátus bevonásának az oszmán udvarral való közvetlen kommunikációs csatorna megteremtése céljából volt jelentősége. Vay Dániel levelezőpartnere Halil főkonzul készségesen fogadta a civis polgárok kezdeményezését és nyitott volt a személyes találkozás lehetőségére. Bár a levélváltás teljes rekonstruálása nehézségekbe ütközött, mivel a gróf Halil bejnek küldött levelei közül csupán egy üzenet őrzött meg a TREN iratanyaga, illetve másik oldalról a főkonzul 1877. december 20. utáni levelei állnak rendelkezésre.⁴⁴ A Vay Dániel által a Cserkoszorú Bizottság tagjai számára készített jelentés mentén azonban az oszmán képvisellel történő egyeztetések fő állomásai ismertek. A gróf és a főkonzul személyes találkozására és a II. Abdul Hamidnak szánt ajándék átadására 1877. december 20-án került sor. Mielőtt azonban ismertetnénk ennek körülményeit, mindenképpen ki kell térnünk a szeptember 18-i kezdeményezés gyakorlati megvalósításának módjára.

A szeptember második felében elindult adománygyűjtésről szóló felhívást több fórumon tették közzé és 100 darab aláírási ívet bocsátottak ki, amelyeket a városi társulatok és közintézetek, valamint a Cserkoszorú Bizottság tagjai között osztottak szét.⁴⁵ A felajánlásokat hivatalosan október 14-ig lehetett megtenni, de ténylegesen heteket csúszott az aláíró ívek visszaküldése.⁴⁶ Végül 79 aláíró íven, közel 800 adományozó⁴⁷ járult hozzá az arany cserkoszorú elkészítéséhez, 960 forint összegben. Összehasonlításképpen a Debreceni Jogakadémia korábbi kezdeményezésével kapcsolatban a városi tanácsnak megküldött jelentése alapján, az 1877 tavaszán szervezett gyűjtés ideje alatt 29 íven, 477 forint 94 krajcár bevétel jött össze, amely jóval elmarad a fenti adatoktól.⁴⁸ Ennek a különbségnek több oka lehet, amelyek feltárása egy alaposabb vizsgálat tárgya lehetne, egy tényezőre azonban mindenképpen érdemes rávilágítani. Az adománygyűjtés az orosz–török háború előestéjén zajlott, a tényleges háború azonban majd csak

⁴³ Vay Dániel levele Halil beyhez. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 4.

⁴⁴ Consulat Général Ottoman. Budapest, le 2 Mars, 1878. Consulat Général Ottoman. Budapest, le 20 Décembre, 1877. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 5., 7.

⁴⁵ Debreczen, 1877. szeptember 29.

⁴⁶ Debreczen, 1877. október 10.; október 25., október 29.

⁴⁷ Becsült adat a TREN-ben megőrzött ívek alapján. Valószínűleg azonban az ívek hiányosak, mert a Beer Kálmán által készített elszámolásban 79 aláíró ív tételes felsorolása szerepel, míg az elérhető irat-együttesben összesen 65 db őrződött meg.

⁴⁸ No. 252. Jelentés. 1877. április 13. MNL-HBML. IV. B. 1406/a. 2. d.

1877. április 24-én kezdődött meg.⁴⁹ Az április vége és szeptember közötti időszakban az Oszmán Birodalom korábban meglévő orosz fenyegetettsége már nem pusztán politikai frázis vagy jövőbeli alternatíva volt, hanem valós tény, amelynek eseményeiről és a török haderőt ért folyamatos katonai kudarcokról a debreceni olvasók nap, mint nap értesültek. A megváltozott helyzet feltehetően szerepet játszott abban, hogy a civis polgárok pár hónappal később sokkal fogékonyabbnak mutatkoztak a törökbarát kezdeményezésre.

Az összegyűlt adományok jelentős részét a Bizottság az arany cserkoszorú előállítására fordította. A koszorúról nincs pontos képünk, a Vasárnapi újság egyik cikke ellenben részletes leírást közölt a cserkoszorúról és annak ünnepélyes átadásáról. A gyűjtési ívek fejléces papírján is szerepel a tervezett cserkoszorú egyfajta ábrázolása, amely több ponton egyezést mutat az említett újságban közölt jellemzőkkel, azonban úgy véljük, hogy a szeptemberben nyomott gyűjtési íveken a szultáni ajándék egy előzetes ábrázolása látható.⁵⁰ A decemberre elkészült verzió már új elemekkel bővült. A felső részén található félhold két oldala Debrecen város és Magyarország címereivel egészült ki, míg a cserkoszorú levelein híres török tábornokok nevei olvashatóak,⁵¹ a félholdon pedig az „*Abdul Hamid ottomán császárnak és vitéz ozmán hadseregének*”⁵² felirat szerepel. Az impozáns koszorú elkészítésével Lőrincsák László debreceni aranyművest bízták meg, aki 126 darab arany felhasználásával öntötte végős formába a cserkoszorút. Az elkészült művet a Bizottság döntése alapján több helyen is közszemlére tették, az érdeklődők pedig 10 krajcárnyi összegért cserébe tekinthették meg a mesterművet. A szervezőknek ezzel az volt a szándékuk, hogy a szultáni ajándéokra fordított bevételen túl további pénzadománnyal is támogassák az oszmán hadsereget.⁵³

⁴⁹ Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, 1994. 169.; Heraklides, Alexis – Dially, Ada: *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century. Setting the Precedent*. Manchester, 2015. 177.

⁵⁰ Sajtóértesülés alapján tudjuk, hogy a cserkoszorú készítésére a Bizottság pályázatot írt ki, ennek részleteiről vagy a szelektálás folyamatáról azonban nincs bővebb információ. Lásd: Debrecen, 1877. október 29., november 5.

⁵¹ Ez utóbbi motívum a korai ábrázolásban is megtalálható.

⁵² Vasárnapi újság, 1877. 51. szám. 816.

⁵³ Debrecen, 1877. december 17.

Az adománygyűjtés számszerűsített adatai

Gyűjtő ívek száma	79 db	Ebből 69 aláírt, 10 üresen érkezett vissza
Befolyt összeg	960 forint (+2 db császári arany)	
Legnagyobb adományozási tétel	20 forint*	
Legkisebb adományozási tétel	10 kr.	
Kiadások	960 forint	
Egyéb költségekre	4 forint	
Az arany cserkoszorú elkészítésének költsége	882 forint	
Gróf Vay Dániel részére átadott összeg	74 forint	Ebből 50 forint az Oszmán Birodalom budapesti főkonzulátusának lett átadva az arany cserkoszorú ünnepélyes átnyújtásával egy időben. **A fennmaradó összeg feltételezhetően Vay Dániel budapesti útjának egyéb költségeit fedezte.
Kiadási tételek összesen:	960 forint	

*Saját szerkesztés Beer Kálmán bizottsági pénztárnok
1878. június 19-i jelentése alapján⁵⁴*

A cserkoszorú átadására 1877. december 20-án, az oszmán főkonzulátuson került sor. A debreceni polgárok tiszteletadásaként II. Abdul Hamidnak szánt ajándékot gróf Vay Dániel nyújtotta át ünnepélyes keretek között Halil bejnek, kiegészítve további 50 forinttal, amelyet a „(...) *a császári ottoman hadsereg*

* A Fővárosi Lapok, 1877. szeptember 23-i számában számol be a debreceni törökbarát kezdeményezésről: „*Debrecenből 1 arany cserkoszorút küldenek (...) a mire gr. Zichy Ernő egymaga száz forintot irt alá.*” Gróf Zichy Ernő 100 forintjáról azonban nincs adat. A TREN-ben elérhető aláírói íveken nem szerepel az adományozó neve, sem az összeg. Ezt támasztja alá, hogy a Beer Kálmán által készített – teljes bevételi adatsort és az íveken szereplő összesített összegeket mutató – jelentésben kizárólag 100 forint alatti értékek szerepelnek. Magyarázatul szolgálhatna, ha a listás adományozás mellett, külön beérkező személyes felajánlások is lettek volna (minthogy erre volt példa a két császári arany felajánlás esetében), ettől függetlenül azonban a pénztárnok által készített számadásban ennek az összegnek mindenképpen szerepelnie kellett volna.

** Császári Ottomán Főkonzulátus. 1877. december 20. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 9.

⁵⁴ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 15.

*sebesültei számára szives volt átadni (...).*⁵⁵ A főkonzul, a konzulátus teljes személyzetével együtt fogadta a felajánlásokat, amelyet mind Vay Dániel, mind Halil bej részéről francia nyelvű beszéd kísért. Ezt követően a konzul ígéretet tett arra, hogy a cserkoszorút külön futárral Konstantinápolyba küldeti, és mielőbb szorgalmazni fogja kormányzatánál, hogy a koszorú méltó módon kerüljön kiállításra a török hadsereg hőseinek tiszteletére.⁵⁶

A budapesti látogatást követően a Cserkoszorú Bizottság 1877. december 23-i ülésén Vay Dániel részletesen beszámolt az adományok átadásának módjáról. A bizottsági ülésen a résztvevő tagok külön köszönetet mondtak a grófnak áldozatos munkájáért, továbbá úgy határoztak, hogy a török konzulátussal folytatott levelezés és az egyéb iratok „(...) örök emlék gyanánt a debreczeni főiskolai múzeumnak fog átadatni.”⁵⁷ Erre pár hónappal később, 1878. augusztus 19-én került sor.⁵⁸ A Cserkoszorú Bizottság, „(...) melynek működésében a legnemesebb, leghörszesebb cél vezetett, minden zajt kerülve, csendben működve, olyan eredményt mutathat föl, amely Debreczen városának dicsőségére szolgál.”⁵⁹ A jegyzőkönyv összegző szakasza, a kissé szentimentális megfogalmazásán túlmenően, egy lényeges momentumra világított rá, miszerint a városi kezdeményezés – amellet, hogy határozottan foglalt állást a fennálló nemzetközi helyzet alakulását illetően – mindvégig tartózkodott a befelé irányuló, az osztrák–magyar politikai vezetést közvetlenül érintő kritikai megfogalmazásoktól. Az Oszmán Birodalom melletti rokonszenv továbbá egyet jelentett Oroszország Balkán térségben való hatalom kiterjesztésének elutasításával és egyúttal a saját önvédelmi reflexek megnyilvánulásával. Ennek a gondolatiságnak a kifejező eszköze, szimbóluma lett az török szultánnak küldött arany cserkoszorú.

⁵⁵ Császári Ottoman Főkonzulátus. Budapest, 1877. december 20. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 9.

⁵⁶ Jegyzőkönyv a török szultánnak, s a török nemzet hős vezéreinek elküldött aranycserkoszoru tárgyában létrejött bizottságnak 1877. december 23-ik napján tartott üléséről. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 11.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 13.

⁵⁹ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 11.

1877. szept. 23.

ALÁÍRÁSI FELHÍVÁS.
Debreczen város Polgáraihoz!

++*+*+*+*+*+*

1) öb Debreczeni Polgár a helyesi gyűlésnek megjelölésére rendelt kiváltság alkalmával azon okajak adott kifejezést, hogy a bős török nemzet Debreczen város Polgárai részéről egy

ARANY CSERKOSZORUVAL

tiszteletesk meg. Ezen arany cserkoszorú halálra felvezető egy polgári bizottság a gyűlést érdemteljesen megelégedve immár megkeresette, s a bizottság fennsúlyos feladatát végzett hazájuk híatalommal fordul a debreczeni Polgárok ismert lelkes áldozatkészségéhez.

Felhívjuk tehát a t. Polgárait, hogy a nevezett közléssel becses adományokkal hozzájárulni sziveskedjenek, hogy a szép eszem mind előbb megteremtését nyerhesse.

A bejövő adományok koronként listalappal fogunk nyújtástani.

Kelt Debreczenben, 1877. szept. 23.

A gyűjtőbizottság nevében :

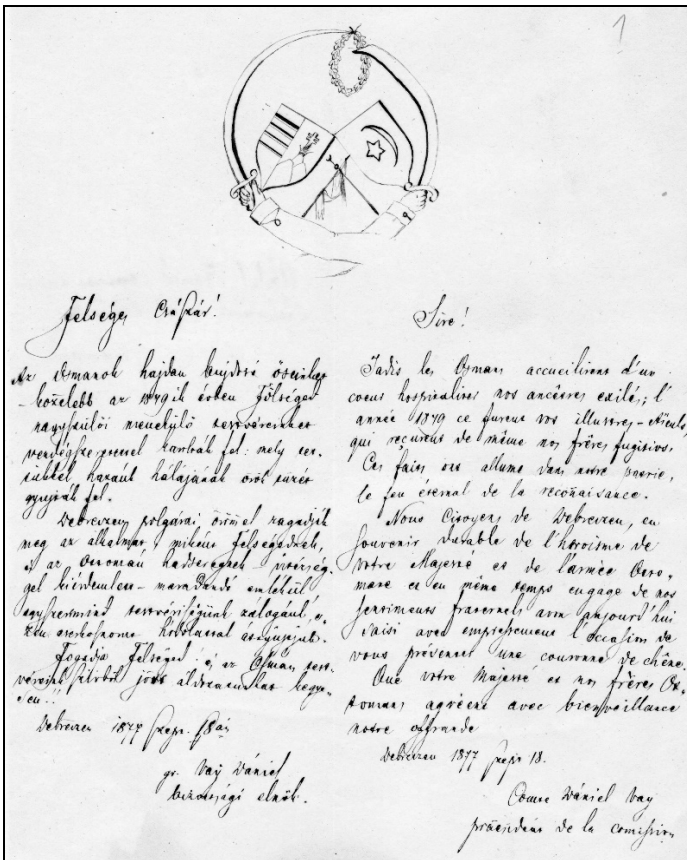
Varga Lajos
alelnök.

Deák Károly
pénztárnok.

József Antal
elnök.

Sors	Aláíró neve	ft.	lr.	Sorsz.	Aláíró neve	ft.	lr.

A hivatalos gyűjtési ív és a cserkoszorú egyik ábrázolása

Felsége, Páter!

Érkeztem hajdan kedves öcsémek
-kötélre az égig érkező jótételező
rajongások melegsége között, melyek
mennyiségükkel hálálal fog. mely
születésükkel halálukig ott parancs
szolgálat fog.

De bizony polgári, édesel ragadit
meg az alkalmat, melynek jótételező,
az az öcsémek hálálalal jótételező,
jel hálálalal - mandátum emlékező
megjelenésük között, melyek
édes öcsémek hálálalalalalalalal.

Jóváírás jótételező, az öcsémek jótételező
névelésük között, melyek hálálalalalalalalalalalal.

De bizony 1837 jótételező jótételező

Dr. Vay Dániel
Kisvárdi család.

Mère!

Érkeztem, Mère, accueillant d'un
cœur hospitalier vos anciens exilés; l'
année 1839 ce furent vos illustres - cités,
qui reçurent de même nos frères fugitifs.
Ces faits en atteste dans votre souvenir,
le feu éternel de la reconnaissance.

Vous Oroyez, de Népceux, en
pourrais valable de l'honneur de
notre Majesté et de l'honneur de
vous, mais ce lieu même temps engage de nos
journées jótételező, am jótételező lui
jótételező avec empressement l'occasion de
vous prouver une courtoisie de cœur.
Que votre Majesté et nos frères Oroyez,
pourrais agréer avec bienveillance
notre offre de

Début 1837 jótételező 18.

Daniel Vay
président de la commission.

A II. Abdul Hamid szultánnak szánt levél
Forrás: TREN. R 736. Abdul Hamid iratok

